

Novák, Přemysl

Nářečí a lidová píseň : k otázce vymezení hranic středního Lašska

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. F, Řada uměnovědná. 1960, vol. 9, iss. F4, pp. [29]-46

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/111039>

Access Date: 21. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

PŘEMYSL NOVÁK

NÁŘEČÍ A LIDOVÁ PÍSEŇ

K otázce vymezení hranic středního Lašska

Na území Moravy rozeznáváme v souhlase s dialektologickým a etnografickým dělením obvykle pět stylově vyhraněných oblastí hudebního folkloru: Haná, Horácko, Lašsko, Slovácko a Valašsko.¹ Hranice mezi nimi nejsou teritoriálně přesně stanoveny. Přesné vytyčení hranic kterékoli z jmenovaných oblastí podle hudebně stylových znaků je pak velmi nesnadné, i když právě v poslední době byly učiněny značné badatelské pokroky při fixaci prvků hudebních dialektů. Pomáháme si zatím pomocným dělením z příbuzných vědeckých disciplín. Kladu-li si dále jako hlavní cíl pokud možno zeměpisně přesně vymezit středolašskou oblast, činím tak s vědomím, že tím nekončí identifikace lašského hudebního dialektu, ale že jsou tím teprve vytvořeny předpoklady pro jeho další zkoumání.

Střední Lašsko² je území neobyčejně bohaté na výskyt lidové písně, svébytné zvyky, je zvláštní svým způsobem života. Přímo z jeho centra pochází jeden z největších českých skladatelů, Leoš Janáček. Vztah Leoše Janáčka k rodnému kraji a k lidové písni je čínorodý a tvůrčí a je dnes dostatečně osvětlen v zevrubných studiích. Tím však je náš úkol nejen vědecky náročnější, ale i společensky naléhavější. Nejobsáhlejší statí, v níž syntetizuje L. Janáček svou dosavadní badatelskou a výzkumnou činnost v oboru hudební folkloristiky, je teoretické pojednání O hudební stránce národních písní moravských, jež předchází třetí Bartošově sbírce lidových písní.³ Janáček tu rozebírá rytmickou stavbu moravské lidové písně, formové útvary, melodií a harmonii, atd. a ukazuje na praktických příkladech, za jakých okolností se nápěvky mluvy stávají zpěvem a jak tato transformace — jak bychom mohli tento proces označit — probíhá.⁴ Opírá se vydatně o závěry výrazové estetiky 2. poloviny 19. století. Domnívá se, že přechod z obvyčejného nápěvku mluvy k zpívaným nápěvkům se děje pod vlivem duševního stavu mluvící či jednající osoby. Podle rytmicko intonačního zvrátnění třídí nápěvky do několika kategorií: na *rovnoměrné*, vyjadřující klidnou mysl, *vypuklé*, jež vznikají prodloužením jednotlivých tónů a jsou příznačné pro živější povahu — poukazuje tu na rytmickou pulsaci slováckých nářečí — a *vlnité*, jež jsou obrazem vznícené mysli. Čím je zážitek větší a prudší, tím i nápěvek je melodicky výraznější. Zde už Janáček dokládá svou myšlenku o hudební kvalitě melodicky lomených nápěvků četnými přesvědčivými příklady. Píše zde (str.

XII): „V těchto vytčených dlouhých tonech jdeme již vlastně po stopách zpěvných. Ton svým obsahem vtírá se již nápadně v mysl.“ Dále uvádí, že nejen všechny příklady těchto melodicky zvláště nápadných nápěvků mají již svou ryze hudební hodnotu, ale vytváří odvážné paralely mezi jednotlivými typy nápěvků mluvy — rovnoměrný, vypuklý, vlnitý — a typy lidových písní.

Z Janáčkových výzkumů vyplývá, že hudební kvalita nápěvků mluvy ustupuje za řeči na místo sekundární. Primum tvoří sdělovací funkce nápěvku, obsah sdělení. Až teprve tehdy, dojde-li ke změně ve funkcích, dojde také k zásadnímu kvalitativnímu zvratu, při němž v nápěvku mluvy převažuje hudební funkce. Vzniká popěvek, jehož sdělovací funkce nabývá specifických schopností hudebního vjemu. K vzniku lidového nápěvu je pak zapotřebí — podle Janáčkovy teorie — aby se odstranila nahodilost ve výběru nápěvků mluvy, aby se jejich forma ustálila a aby tyto nové tvary našly kontakt s konvencionální sémantikou. O přechodu mluvených nápěvků k zpívaným praví doslova (str. XIX): „Třeba ještě, aby zmizel na celku příznak *n a h o d i l o s t i*, aby se tvary *u s t á l i l y*, a *b y s e j i m z v y k l o*.“ Na vývoj písně po jejím vzniku působí i jiné vlivy, jako zejména nadání, umění a vůle chtít zpívat jistým způsobem.⁵ Avšak spojení mezi mluvou a hudbou se nepřerušuje. Janáček se například domníval, že rytmická skladba moravsko-slovenských nářečí ovlivňuje i rytmus písňové melodie a podle rytmického uspořádání vyvozuje další typy písní. Všimá si toho, co je dnes všeobecně známo, že slovácká píseň se vyhýbá rovnoměrnému rytmirování celé písně, že naopak rovnoměrné rytmické útvary jsou v slovácké písni přetvářeny.⁶ Tím také vysvětluje rozmanitost, ba přímo „bujnost“ rytmických útvarů v lidové písni. Tvůrčí proces — jak se Janáček domnívá — probíhá tím způsobem, že „lidový skladatel má na mysli slovo, tj. určitý počet nápěvně jistých tónů, a zastírá jimi libovolně v nejrozmanitějších záhybech čas.“⁷ Jednotu nápěvu a slova v lidové písni opřel Janáček o svěbytnou teorii nápěvkovou. Patrně pod vlivem P. Váši a lingvistických teorií dvacátých let poněkud pozměňuje svůj názor, když připouští, že mezi slovem a nápěvem nemusí být vždy shoda. V předmluvě k Moravským písním milostným⁸ píše: „Lidového skladatele myšlení jde dvojím proudem; jeden zračí se v textu, druhý v nápěvu. Tyto dva proudy jsou příznakem umělecké práce. Ve způsobech svých se vždy neshodují.“ Podle tohoto Janáčkovy názoru nemusí se shodovat způsob umělecké práce s textem a s nápěvem. O tom, že by mohlo dojít k porušení *obsahově výrazové shody*, se tu však nepíše.

Původní popěvek se v lidové písni, jak uvádí Janáček, formuje pod vlivem fyziologického, akustického a estetického působení. Hlavní podíl na jeho utváření má hra hudební, lidová hudba, jež ovlivňuje formaci melodie svou harmonickou složkou. Doménou působnosti jednotlivých nářečí je pak především slovní přízvuk a rytmus řeči, jež bezprostředně působí na vznik osobitých nápěvků. Typickým znakem lašského nářečí je přenesení přízvuku na předposlední slabiku

slova a krátkost samohlásek. Laština akcentuje předposlední slabiku ve slově a Janáček dokládá svými nápěvkovými experimenty, že tento nářeční princip se výrazně projevuje nejen v melodickém spádu řeči, v deklamaci, ale též ve stavbě melodií lidových písní lašských. V laštině spatřuje Janáček přímo výjimečný prototyp, jenž velmi tvrdošijně uchovává spojení příznačného nápěvku mluvy s písní. Laštině a lašské oblasti věnoval Janáček prvořadou pozornost a jeho závěr jen podtrhuje závěry obecné dialektologie, že laština, jako jeden z nejkonservativnějších dialektů českých, udržuje si velmi úporně své typické nářeční znaky. Příznačný lašský nápěvek, který je ve zpěvu i v písní, mění se působením různých vlivů. Nápěvek je dále utvářen fyziologickými možnostmi hlasových orgánů zpěváků, akustickými podmínkami, estetickými zásadami a instrumentálním provedením, to je především harmonisační lidovými hudci.

Lašské nápěvky jsou většinou krátké tři až pěti tónové útvary v časové hodnotě v průměru asi jednoho polkového taktu. Jejich melodický obrys, pokud zevšeobecníme poznatky o nejcharakterističtějších nápěvcích, má vypuklý tvar. Grafické označení melodického spádu znázorňuje přenesení slovního přízvuku na předposlední slabiku ve slově. Mění-li se dnes charakter nářečí stále více a více ve směru k normě spisovného jazyka, zasahuje tato změna rovněž nápěvky mluvy. K tomuto postulátu logicky dospěl už Janáček, když v citované předmluvě uvádí (str. XLI): „Začne-li se pozměňovati mluva na př. i nářečí ve spisovnou mluvu, jež nápěvem, časováním i důrazem liší se od nářečí moravských, tož pozmění se i zpěv lidu i píseň. Takových ‚nových‘ písní jest již na Moravě dosti.“

Dosavadní studie o Janáčkově teorii nápěvků mluvy se vesměs zabývaly tím, jak Janáček svou teorii prováděl v praxi, popřípadě co tím sledoval. Jak souvisí Janáčkův zvláštní interes s výzkumy a musikologickou literaturou jeho doby, nebylo dosud předmětem speciálního pojednání, a přece je zde pozoruhodná spojitost. Janáčкова teorie vzniku lidové písně z nápěvků mluvy byla však podrobena kritice jako velmi jednostranná.

Na Janáčkovy výzkumy nenavázal dosud žádný z českých badatelů a také žádný z badatelů dosud nevyužil bohatého pramenného materiálu, získaného jeho experimentálním výzkumem. Přitom Janáček ve své poslední vůli z 22. června 1927 odkázal filosofické fakultě v Brně 100.000 korun a všechny své zápisy, vztahující se k výzkumu živé mluvy, a vyslovil přání, aby byl zřízen obor pro výzkum živé mluvy.⁹ Janáčkově nešlo patrně o zvláštní fonetický výzkum, ale o zkoumání souvislosti mezi řečí a hudbou a mezi nářečím a lidovou písní. Jestliže Janáček se mohl opírat pouze o své jedinečné hudební nadání a o svůj přesný hudební sluch, máme dnes k dispozici poměrně dokonalé přístroje, jež jsou schopny s vyloučením jakýchkoliv subjektivních vlivů zaznamenat všechny potřebné znaky: melodický spád řeči, akcentaci, rytmické vlnění, dobu trvání.

V třicátých letech otázce hudebnosti řeči věnoval pozornost Vladimír Helfert.¹⁰ Svůj úkol vědomě omezil na několik problémů, z nichž za nejdůležitější pokládal problémy rytmiky, metriky, melodiky, dynamiky a formy v hudbě i v řeči. Helfert ve své stati sledoval především ujasnění a vypracování identických metodických zásad, které by vyhovovaly jak lingvistice, tak i hudební vědě. Hledal takové principy, jež by byly společné oběma vědním oborům, a to jak v problematice, tak i v pracovní metodě. Vychází z tvrzení, že hudbu jako ucelený tónový organismus, jako srozumitelnou tónovou řadu plynoucí v čase můžeme chápat jediné tehdy, „jestliže je členěna na menší části, které jsou navzájem v nějakém vztahu.“ (Str. 99.) O pravdivosti tohoto názoru není pochyb. Spor nastane, když na téže straně hovoří o protikladném vztahu řeči a hudby, aniž by při tomto srovnávání vycházel z jednoho hlediska. Praví tu: „Zvuková řada (fonémata) se stává srozumitelnou na základě takového členění, kde poměr jednotlivých částí (slov) dává logickou souvislost.“ Z tohoto stanoviska Helfertovi jen zcela logicky vyplývá, že „srozumitelnost mluvy není podmíněna rytmem a metrem, nýbrž především významovou funkcí slov.“ (Str. 103.) Helfert zde však srovnává hudbu a řeč ze dvou nesourodých hledisek. K hudbě přistupuje v tomto srovnání z hlediska *o r g a n i z a c e* hudebních zvuků probíhajících v čase, a k řeči z hlediska *p o j m o v é s r o z u m i t e l n o s t i* logicky členěných částí. Helfertovy premisy jsou i metodologicky ošidné, neboť vedou ke snaze oddělovat zvukovou stránku řeči od sdělovací funkce. Helfert ovšem při své estetické koncepci těžko mohl přistoupit k srovnávání řeči a hudby podle kritérií významové srozumitelnosti — což by samo o sobě nevedlo patrně k jasným závěrům — ale zatarasil si tím také přístup k těm jevům, které jsou společné jak pro řeč, tak pro hudbu. Helfert dále srovnává funkci melodie v hudbě a v řeči. Dospívá k názoru, že je třeba rozlišovat mezi hudební melodií a melodickými prvky v řeči. Praví zde (str. 104), že v hudbě „znamená melodie základní podmínku hudební srozumitelnosti“. Zato ale „v řeči melodické prvky jsou opět pouhá akcidenca, která sice přispívají k srozumitelnosti mluvy, ale nepodmiňují ji.“

Helfert i na srovnání hudby a řeči si ověřuje oprávněnost svých estetických soudů, podle nichž je hudba *j e n* organizovanou řadou tónů, jež se uplatňují podle zákonů ryze hudební představitosti.¹¹ Základním identickým prvkem řeči i hudby je přece zvuk. Hudba i řeč bez zvukové kvality ztrácejí svůj podstatný rys, společenskou funkci, již vykonávají svým způsobem a svými prostředky v bezprostředním styku s životem společnosti. Řeč a hudba jako takové ani nemohou existovat bez zvukové organizace. Četba knih a partitur nemusí být ovšem vždy doprovázena zvukem, a přesto za jistých vzdělanostních předpokladů může být srozumitelná. Ale to už jsou jiné specifické problémy. Vyjdeme-li ze zvuku jako vlastnosti, jež je společná hudbě i řeči, můžeme dále přihlédnout k organizaci zvukové řady. V hudbě o ní Helfert mluví s primárním akcentem. Je však nasnadě, že také řeč musí mít svou pevnou zvukovou soustavu, v níž

nalézají své prvořadé uplatnění hudební prvky, jako melodie, rytmus, barva hlasu, agogika. Tyto hudební prvky bezprostředně ovlivňují smysl a význam sdělení. Mají sice sekundární význam, ale jejich přítomnost je tu nezbytná. Můžeme to doložit i pokusem. Změníme-li rychlost magnetofonové pásky na dvojnásobek — ať ve směru pomalejším nebo rychlejším — zkreslí se smysl textu až k nepoznání. To je další důkaz k tvrzení, že zvuková stránka je neoddělitelnou součástí řeči. Od hudebního projevu se pak liší tím, že nemá určitý, přesně stanovený kmitočet.

Soustředěnější pozornost, než mohl věnovat Helfert ve svém článku, věnuje vztahu hudby a slova A. Sychra ve své práci *Hudba a slovo v lidové písni*.¹² Sychra v úvodu navazuje na Helfertovo nesourodé stanovisko v srovnávacích kritériích a osvětluje příčiny jeho vzniku. Pro hudbu, jakožto umění nepředmětné s uvolněným vztahem k mimohudební skutečnosti, jak uvádí, je nejvlastnější zkoumání tvarové (podtrhl P. N.); zatímco v poesii, jejímž materiálem je nejdokonalejší soustava sdělovacích znaků, zkoumá se především o b s a h (podtrhl P. N.). Nebralo se jaksí v úvahu, že tento nepoměr vznikl v historickém vývoji estetiky, kdy herbartovský formalismus dal mocné podněty k propracování tvarové analýzy zejména v hudbě a ve výtvarném umění, zatím co výrazová estetika minulého století neměla tak logicky dokonale propracovaný systém estetických názorů. Avšak už Sychra pod tlakem pramenného materiálu, s nímž pracuje, tj. materiálu vokální hudby, poukazuje na to, že vokální projev (autenticky: „vokální struktura“) směřuje k sdělení, k navázání předmětných vztahů. Připouští se tedy možnost, že hudba, i když vokální, může něco sdělovat, je určena k sdělování a má tuto sdělovací funkci. Kritika Janáčkových a Zichových teorií o vnímání hudby je pak na místě potud, pokud upozorňuje na nebezpečí jednostranného zkreslujícího výkladu hudebních děl. Polyvalentní charakter hudebního významu — termín „hudební význam“ razil Sychra patrně jako náhradu za hudební výraz — vyplývá z povahy hudebního materiálu, který vskutku nemá takové možnosti konkrétního sdělení představ a myšlenek, jako řeč nebo slovo. A přesto — tento rys by se měl především zdůrazňovat — od samého začátku vývoje hudby sledujeme výraznou tendenci upevnění předmětných vztahů a výrazové konkrétnosti. Nejlépe tento proces můžeme sledovat na problematice programní hudby a hudby vokální. Bohatých výzkumů Janáčkových využívá Sychra jen skromně. Dospěl však k závěrům, pokud jde o některé rysy ve vztahu mezi řečí a hudbou, jež jsou zcela rozdílné od názorů Helfertových, i když jejich názorové východisko bylo v podstatě téměř shodné. „Čím více se lidová píseň přiklání od tektonismu k výrazovosti, tím více se stává slovo oním činitelem, který ztvárňuje píseň po stránce rytmické a člení hudební formu.“ (Str. 54.) V tom se Sychra shoduje s Janáčkem. Shoduje se s ním též v tom, že nejužší sepětí hudby a řeči spatřuje v oblasti rytmu.

Otázkou nářečních znaků v lidové písni se zabývá již Fr. Sušil v předmluvě ke své první sbírce lidových písní. Mimo jiné zde píše: „... těžko jest meze našich podnářečí udati věrně. . . . Zkrátka řeč slovanská v Moravě jest ustavičný přechod od jednoho ke druhému nářečí, a často se dvoje setká v dědině jedné, tak, že i tentýž člověk jednou řekne ‚milej paní‘ po druhé ‚milý paní‘. Není tedy divu, že v prostonárodních písních, obzvláště v rýmech, gramatická důslednost nepanuje . . .“¹³ Není třeba se pozastavovat nad Sušilovým nepřesným zobecněním, vždyť ani dialektologie, ani folkloristika v třicátých letech minulého století neměly dosud vypracovanou vlastní vědeckou metodu. Jak daleko pokročil vývoj vědeckého bádání o moravských dialektech ukazuje srovnání Sušilovy formulace s dnešními výsledky, které vedou až k přesnému mapování jednotlivých nářečních oblastí. Česká hudební folkloristika pak teprve v devadesátých letech minulého století se vypracovala k vědecky spolehlivé metodologii. Tehdy u příležitosti Jubilejní výstavy a o čtyři léta pozdější Národopisné výstavy publikoval O. Hostinský základní studie z hudební folkloristiky, důležité nejen svým vědeckým přínosem, ale též metodologickou koncepcí, jíž vtiskl hudební folkloristice ráz vskutku vědecké disciplíny.¹⁴ Na Moravě kladl základy k vypracování vědecké metodologie hudební folkloristiky L. Janáček. Jeho první studie o lidové písni pocházejí z osmdesátých let minulého století. Jsou to narmnoze drobné příspěvky. Za nejvýznamnější můžeme pokládat jeho spolupráci s Fr. Bartošem při vydávání sbírky lidových písní. Druhá sbírka Fr. Bartoše, Národní písně moravské v nově nasbírané, vyšla roku 1889. Sedmou kapitolu v dosti rozsáhlé Bartošově předmluvě napsal L. Janáček. Zabývá se tu hudební stránkou lidových písní; je to u nás první odborná analýza nápěvů, jakož i pokus o jejich slohové třídění.¹⁵

Sušil si byl vědom toho, že texty lidových písní nepřinášejí ryzi nářeční tvary své oblasti. V předmluvě ke své třetí sbírce z r. 1859 se znovu vrací k otázce, jak se v lidových písních uplatňuje dialekt. Jako hlavní sběratelskou zásadu vytýčuje věrnost záznamu: nic nepřidávat, nic nevynechat, nic neměnit. Dodržet tuto zásadu v praxi není ovšem ani dnes tak jednoduché, jak se na první pohled jeví. Sušil sám jako sběratel při definitivním přepisu např. nápěvu písně urovnával zpěvákův osobitý přednes, rytmické výkyvy a odstraňoval zjevné chyby a nahodilosti. Typisace individuálního tvaru řídí se téměř všeobecně platnými principy o kritickém záznamu lidových písní, o jejich uzpůsobení k pramennému, srovnávacímu studiu, jakož i o dalším společenském užití. Pokud jde o text, Sušil požaduje, aby byl psán v „podřečí“. Sám se také snažil podati všechny nářeční zvláštnosti i nedůslednosti. Hláskové rozdíly pokládal však za netypické a přezíral je.¹⁶ Už v padesátých letech minulého století hovořil o rozpadu jednotlivých dialektů. Příčinu spatřoval v růstu vzdělanosti a ve vzájemném sblížení jednotlivých kmenových oblastí. V předmluvě ke sbírce z r. 1859 napsal mimo jiné, že je to škola, která „značný vliv na otírání podřečových zvláštností

vyvívá...“ Toto zjištění je nepochybně obecně pravdivé, ale nářeční živel, zvláště na takovém Lašsku, udržoval se s tvrdošíjností opravdu obdivuhodnou. Z třicátých let tohoto století můžeme např. uvést zkušenost učitele Fr. Ubelakera, který působil v Jistebníku nad Odrou, tj. na pomezí středolašské oblasti.¹⁷ Ve svých vzpomínkách o začátcích činnosti dětského sboru — Jistebnických zpěváků — se rozepisuje o zápase laštiny se spisovnou češtinou. Píše zde: „Měli jsme a máme při vyučování jazykovém dosti značné potíže s místním lašským nářečím, zkaženým ještě germanismy... Délky slabik a nejvíce koncovek naše děti jazykově buď vůbec, nebo jen velmi málo cítí.“ Jak vidno, spor nářečí se spisovným jazykem postupuje pomalu i za vydatné pomoci školských institucí. Fr. Ubelaker poukazuje dále na zkušenosti, z nichž by patrně Fr. Sušil měl pramalou radost: že právě recitace a zpěv přispívá velmi podstatně ke zvýšení úrovně spisovné češtiny u žactva. K tomu můžeme připojit další poznatky, jež získal Fr. Lýsek při výzkumu hudebnosti mládeže v l. 1943—1945.¹⁸ Z jeho zobecnění vyplývá, že je to právě národní škola, kde se soustavně a promyšleně učí a rozšiřují lidové písně. Mohlo by se tudíž říci, že lidová píseň spíše potlačuje svébytné nářeční znaky svého kraje. Patrně tomu tak není u všech typů lidové písně, ale právě obecně známé a nejvíce rozšířené písně, kterým se učí ve škole, tak jistě působí.¹⁹ Sušil v citované předmluvě ke své třetí sbírce poukazuje dále na význam písní přenesených pro výskyt cizorodých jazykových jevů v nářeční oblasti. Práví zde, že „obzvláště ale nedůslednosti (dialektologické, P. N.) ty patrně bývají při těch písních, jež odjinud, z druhého podřečí, přejaty a poněkud dle vlastního výhovoru přikrojeny byly.“ A znovu opakuje, že „národní písně za dokonalý obraz podřečí sloužit nemohou.“

Fr. Bartoš se rovněž domnívá, že podle nářečí nelze usuzovat na původ písní.²⁰ Lidové písně, tvrdí Bartoš, přecházejí z kraje do kraje, a aby zachovaly rým a jiné formální znaky, stírají se sebe původní nářeční tvary. Právě z těchto příčin nabývají podoby ryzího dialektu nového kraje pomalu a úporně. Působí tu centrifugální i centripetální síly kmenové tradice. Bartoš zaznamenal tuto zkušenost v předmluvě ke své druhé sbírce:²¹ „Pěvec lidový, jsa od malička odkájen a odchováván duchem kmenovým, vyrůstaje v názoru světovém a v ovzduší myšlenkovém svého kmene, nemohl jinak básnití než opět z těchto názorův a z tohoto oboru myšlenkového svého kmene, a neznae jiné poezie mimo písně svého kmene, musil si voliti formu těchto písní.“ Bartošův výrok nám osvětluje jisté zákonitosti, které působí při vzniku lidové písně. Dnes doplňujeme tyto komponenty — kmenový duch, světový názor, ovzduší a myšlení kmene — ovlivňující utváření obsahové i formové složky lidové písně, o základní a rozhodující činitele ekonomické, působící ve vývoji lidového umění. Jde především o materiální podmínky, výrobní vztahy, způsob výroby, způsob života, a to vždy v konkrétní jedné oblasti geograficky a historicky přesně vymezené. Při vzniku lidové písně působí složitý komplex různých podnětů a sil v odstup-

ňované intenzitě. My však poznáváme většinou už hotový tvar prověřený lidovou tradicí, nikoli jeho původní, prvotní podobu. Definitivní tvar lidové písně však není absolutně neměnný. Tvůrčí variační proces tu probíhá neustále. Proto požadujeme od sběratelů lidových písní, aby zaznamenávali přesně stav lidového podání.

Z dosavadního stručného přehledu o uplatnění dialektu v lidových písních je patrné, že nedůvěra v užití ryzích tvarů nářečních v lidové písni je v podstatě oprávněna. Příčiny tkví v historickém vývoji jednotlivých nářečí. Je nesporné, že se působnost dialektů více a více vyhraňuje, že zůstávají a uplatňují se jen ty nejmarkantnější znaky. Působí tu vliv široké sítě kulturních institucí, jako škol, rozhlasu, televize, přednášek a divadel. I když už Sušil ve své době poukázal na jeden ze způsobů prolínání dialektů působením přenesených lidových písní, přece jen tehdy před sto i více lety uplatňovalo se nářečí v lidové písni daleko intenzivněji než je tomu dnes. *Byli to však první sběratelé, kteří se snažili moravské dialekty v lidových písních převádět do spisovného jazyka.* Tak tomu bylo při vzniku moravské guberniální sbírky z r. 1819, kdy na podnět ústředních úřadů rakousko-uherské monarchie byla podniknuta ryze instanční cestou velká akce pro sběr lidových písní na celém území tehdejšího mocnářství. Texty písní jsou tu psány podle norem spisovného jazyka a jen výjimečně pronikají znaky místního nářečí. Spisovná čeština převládá i v písních z tak odlišné dialektové oblasti, jako je Těšínsko. I v nich má spisovná čeština rozhodnou převahu, ačkoliv byly jistě zpívány v dialektu lašském. Texty pozdějších Sušilových sbírek přihlížejí už k jistým nejcharakterističtějším znakům nářečních oblastí. Sušil nepostupoval však důsledně a také otázku dialektové věrnosti zápisu — ve své době celkem po právu — nepovažoval za primární. Zapisoval tak, jak slyšel, ponechal typické nářeční znaky a ostatní revizi prováděl z hlediska spisovné češtiny. Až teprve Fr. Bartoš uplatnil v textových revizích hledisko odborného dialektologa, i když si plně uvědomoval všechny možnosti nesourodného působení a rozšiřování cizorodých nářečních prvků.

Analýzou vztahů lidové písně a dialektu se v době Bartošově zevrubně zabýval In. Hošek. Ve své práci (O poměru jazyka písní národních k místnímu nářečí, Praha 1897) přesvědčivě doložil své tvrzení, že text lidových písní — až na nepatrné výjimky — neshoduje se vždy s dialektem oblasti, v níž byla píseň zapísána, a že tyto *změny proti normám dialektu i spisovného jazyka je třeba respektovat*. Hoškovy závěry jsou platné podnes.

Historie hudební folkloristiky od guberniálních sběrů až do dneška poukazuje na jistý paradoxní přesun sběratelských a hodnotících kritérií. Zatím co v době plného rozkvětu dialektů byly texty lidových písní upravovány většinou s přihlédnutím k normám spisovného jazyka, v době přirozeného ústupu dialektů — podmíněného historickým vývojem — jsou texty písní vybavovány takovými grafickými znaky, jež se snaží co nejvěrněji postihnout fonetickou stránku dia-

lektů. Paradox je zcela zákonitý a má své logické zdůvodnění. K zdokonalování záznamu zvukové stránky nářečí — intonologii — mohlo se přistoupit teprve na pevných vědeckých základech, které dialektologii položil Fr. Bartoš. Pozorujme, že právě od doby jeho působnosti se věnuje bedlivá pozornost pravosti nářečních tvarů v textech lidových písní. Praxe se řídí podle dvou zásad. Buď že se přihlíží k cizorodým prvkům, které porušují čistotu dialektu, anebo se tyto nesourodé prvky eliminují podle norem platných pro dialekt dané oblasti. Dokladem tohoto úsilí jsou dnes ty sbírky lidových písní, jež se soustřeďují na monografický výzkum územní oblasti, jednotné svou historií, hospodářským a společenským systémem a dialektem. Způsob života, shodný a typický pro většinu pracujícího lidu, dává však předpoklady k vytváření základních osobitých znaků hudebně stylových v melodice lidových písní, ve způsobu jejich provádění, v užití lidových nástrojů a ve funkci, jež píseň vykonává v životě lidu.

*

Stanovením teritoriálních hranic středolašské oblasti nemám na mysli její vydělení z celku naší lidové hudební kultury, jakousi folklorní autonomisaci. Protože hranice hudebních dialektů jsou zatím teritoriálně málo určité, přistoupil jsem k stanovení hranic středního Lašska s podporou badatelských výsledků obecné dialektologie. Označení „střední Lašsko“, kterého zde používám, se vyvinulo teprve v posledních patnácti letech, jak vyplývá z historického přehledu o zkoumání laštiny. Konečně není tomu tak dávno, kdy se sám pojem „Lašsko“ prosadil v odborné literatuře. Ještě Fr. Bartoš v předmluvě ke své druhé sbírce lidových písní z r. 1889 charakterizuje Lachy jako Valachy od slezských hranic.

Moravská dialektologie se zvláště v poslední době zabývala velmi vydatně detaily lašského nářečí a pokročila k přesnému vymezení slovních i hláskových znaků. Na podkladě dosavadních prací z obecné dialektologie a podle stavu současných výzkumů byla vypracována mapa středolašské nářeční oblasti se všemi příslušnými lokalitami. Zeměpisné vytyčení středolašské oblasti, jakož i přehled lokalit, je východiskem k co možná vyčerpávajícímu soustředění hudebně folkloristických pramenů, to je dosavadních zápisů lidových písní v tištěných nebo rukopisných sbírkách a k zevrubnému studiu melodiky lašské lidové hudební kultury.

První, kdo se soustavně zabýval moravskými dialekty, je A. V. Šembera.²² Ve svém spise o základech československé dialektologie rozděluje moravská nářečí na západní a východní. Východní pak dělí na „dolnobečevské či polohanácké, hornobečevské či valašské, oderské či lašské a opavsko-ostrovské“ (str. 38). Je patrné, že zde spojuje teritoriální a etnické vymezení v jedno označení. Nářečí oblasti východní Moravy ohraničuje pak počítím Odry a Bečvy. Hranice Lašska — podle Šembery — vede od valašského Sulova „do Slézska za Morávku a jde tu vedle polštiny přes Vojkovic a Bludovice za Fridkem (dnes

Frýdek-Místek, P. N.) k Bohumínu polskému a v pruském Opavsku, odkudž jde oklikem okolo Ketře (dnes Kietrz, P. N.) německé k Branici (dnes Branica, P. N. pod Krnovem a přes Holasovice, Melč a Klokočov ke Spálovu moravskému dále pak na jih . . ." (str. 49). Více Šembera nezpřesňuje, ovšem je si vědom rozdílu uvnitř této široce vytyčené dialektové oblasti. Obyvatele beskydského předhůří, Hukvaldska a Frýdecka, nazývá Valachy, obyvatele území od Štramberka a Příbora k Frýdku a Bohumínu nazývá Lachy a obyvatele z povodí Opavice Opavany nebo též Holasovici (str. 50).

Oblast nářečí odersko-lašského podle Šemberova vymezení zabírá území od střední Bečvy u Drahotuš a Hranic, od města Kelče až po řeku Ondřejnici za Frenštátem, Trnávkou a Petřvaldem, odtud po řece Odře k Starému Jičínu. Ve srovnání s dnešními výzkumy je toto vymezení značně široké a přesahuje do zcela jiné dialektové oblasti. Naproti tomu ústrojnou část území lašského nářečí, území opavsko-ostrovské, určené podle povodí řek Opavy, Pštiny (polská Cyna) a Ostravice, odděluje od předcházející skupiny. Šemberovy závěry se přirozeně nemohly opírat o takové množství materiálu, které měli k dispozici pozdější dialektologové, proto si při dělení nářeční oblasti východní Moravy pomáhá výraznými geografickými znaky, zvláště řekami a horami. Nevšimá si morfologické souvislosti nářečních tvarů, ale důležitým a velmi cenným výsledkem jeho zkoumání bylo poměrně přesné vyznačení národnostních hranic německého, polského a českého osídlení na Lašsku. V tom se s ním ztotožnil i náš nejvýznamnější dialektolog minulého století, Fr. Bartoš.

Fr. Bartoš, i když ne zcela dokonale, přece ale daleko přesněji vytyčil zeměpisné hranice lašského nářečí.²³ Podle Bartoše lašským nářečím mluví „na Opavsku, v úzkém kruhu západního Těšínska, v pruském Slezsku až po Bavorov (dnešní Baborow, P. N.) a Ratiboř a v severovýchodním klíně Moravy, vtěsnaném mezi obojím knížetstvím slezským, v okolí měst Frenštáta, Štramberka, Příbora, Brušperka, Moravské Ostravy, Místka a Frydlanta“ (str. 17, I. díl). Poprvé se zde setkáváme se zjištěním, že samohlásky v laštině jsou zpravidla krátké a přízvuk téměř všude na předposlední slabice.

K vnitřnímu rozlišení lašského nářečí přihlédl J. Loriš při výzkumu nářečí hornoostravského.²⁴ Jako hlavní znak hornoostravského dialektu uvedl změnu původního dlouhého á v krátké o. Z obcí, v nichž se mluví tímto způsobem, uvádí Morávku, Pražmo, Krásno, Staré Hamry, Novou Ves, Malenovice, Borovou, Lubno, Pržno, Janovice, Raškovice, Horní a Dolní Lhotu (nyní Vyšní a Nižní Lhota, Nošovice, Skalici, Bašku, Staré Město (nyní část Frýdku-Místku, Frýdek, Nové Dvory, Dobrou, Bukovice, Dobratice, Šprochnice, Vojkovice, Kocúrovice, Pazdernu, Lískovec a Bruzovice.

V roce 1924 uveřejnil Fr. Trávníček přehled o moravských nářečích²⁵ a o dva roky později zpracoval znovu a podrobněji moravská nářečí ve zvláštní studii.²⁶ Shrnuje tu dosavadní vědění, přináší nový materiál a v tom je východiskem

k dalšímu bádání, zejména k přesnějšímu rozdělení a ohraničení moravských dialektů. Na Moravě rozeznává čtyři hlavní skupiny nářečí, a to moravskočeskou, hanáckou, moravskoslovenskou (slovenskou) a lašskou. Hlavním dělidlém je mu v podstatě různé použití střídnic při hláskových změnách ve srovnání s staročeským základem.

Podle Trávníčkova geografického vymezení se Laško rozkládá v severovýchodním cípu Moravy mezi Opavskem a Těšínskem. „Na jihu se začíná za hranicí moravské slovenštiny, na severozápadě sahá až k německému území a slezské hranici, na severovýchodě pak rovněž až k slezským hranicím. Z Moravy přesahuje laština do Slezska.“²⁷

Velmi podrobně se věnoval lašským nářečím jakož i ostatním dialektům na našem území B. Havránek.²⁸ Území celého státu rozdělil v prvé řadě na dvě velké skupiny dialektů, západní a východní. Západní skupinu pak dělí na nářečí česká, středomoravská a lašská. Pozoruhodný je jeho poznatek při srovnávání slovenské a lašské nářeční oblasti. Praví, že shod je zde více než rozdílů a že hláskoslovné shody jsou vesměs jen zachováním staršího stavu, zatím co od ostatních nářečí západní skupiny se charakteristické znaky zvukové soustavy laštiny nápadně odlišují. Důležitý je pro nás i jeho další závěr, že přes hojně cizí vlivy a speciální změny je laština — což zdůrazňuji — nejarchaičtějším typem našich nářečí.

Územní hranici Laška určuje Havránek od čáry „německého osídlení na Novojicku vedené na východ za Mořkovem a Veřovicemi přes hřbet moravských Beskyd od Radhoště k Trojačce, na severovýchod tak daleko, kam až sahá vůbec v tomto cípu Moravy a v bývalém Slezsku opavském, pruském, a těšínském české osídlení, tedy až k národnostním hranicím německým a polským“ (str. 104). Geograficky vytyčuje hranice zcela zřetelně na severu, na západě a na jihu. V podstatě se opírá o národnostní hranice mezi českým a německým osídlením. Lašské nářečí rozděluje na čtyři skupiny: a) moravskou, b) ostravskou, c) západní (opavskou), d) okrajovou. Poslední skupinu tvoří okrajové nářeční jevy, zvláště úsek za Ondřejníkem.²⁹

Havránkovou studii končí zatím syntetické pojednání o českých dialektech. Další příspěvky se zaměřují k dílčímu výzkumu. Jsou to práce A. Kellnera,³⁰ F. Horečky³¹ a A. Lamprechta.³² Autoři se zde soustředili na výzkum několika lokalit. Pro vytyčení hranic lašské oblasti nepřinášejí žádné podněty. Je však nesmírně cenné, a dotýká se to velmi těsně hudební stránky lašských lidových písní, že A. Kellner si všímá hudebnosti štramberského nářečí. Melodický spád srovnává se slovním a větovým přízvukem. Jeho značky jsou však pro hudební analýzu málo přesné, neboť jsou nediatematickým a ekfonetickým záznamem, znázorňujícím pouze spád akcentované řeči. K osvětlení vzájemné souvislosti melodické stavby hovorové intonace a hudební deklamace přinášejí Kellnerovy výzkumy ovšem velmi cenný a potřebný materiál, který může být velmi pro-

spěšně zužitkován při srovnávacím studiu melodiky středolašských lidových písní a zvukové stránky středolašského dialektu.

Nejvýznamnějším dialektologickým příspěvkem k monografickému výzkumu Lašska je obsáhlé dvoudílné pojednání A. Kellnera, zabývající se otázkami východolašského nářečí.³³ Kellner rozbořem obsáhlého slovního fondu lašského dialektu dospívá k zcela novým hlediskům. Dosavadní čeští badatelé, jak usuzuje Kellner, opomíjeli východolašskou oblast; starší dialektologie se zajímala po výtce jen o jazykové rozhranění českého a polského, eventuálně německého živlu a hranice mezi nimi byly i hranicemi nářečnými. Proti tomu Kellner na základě rozsáhlých výzkumů vymezuje oblast východního Lašska českou i polskou částí Těšínska, Jablunkovska a Karvinska (bývalého Fryštácka). Tedy oblast východního Lašska mu ve smyslu dialektovém zasahuje až na polské území. Zbývající — mimo východní — Lašsko dělí na střední (ostravská a moravská část) a západní (opavsko — hlučínská oblast). Kellnerovo dělení je velmi výrazné a bude nám vodítkem pro vytýčení oblasti písňového výzkumu.

Z Kellnerova rozdělení Lašska vychází St. Králík a člení lašská nářečí na tři skupiny: západolašskou (opavskou), středolašskou (ostravskou a moravskou) a východolašskou (těšínskou).³⁴ Králík se tu především soustřeďuje na zpřesnění vnitřní hranice mezi středolašskými typy ostravským a moravským. Hraniční čáru tvoří spojnice mezi obcemi Nová Horka, Trnávka, Kateřinice, Rychaltice, Myslík, Kozlovice, Čeladná. Západní hranici tvoří řeka Odra. Východ a sever zabírá bývalé frýdecké panství a několik obcí jihovýchodně od Ostravy na pravém břehu Ostravice. Tzv. hornoostravštinou se nezabývá.

Na základě zde resumovaných dialektologických statí a na základě dialektologických výzkumů, které provádí brněnský Ústav pro jazyk český Československé akademie věd, vyplývá, že na území středního Lašska se vyskytují vlastně dva rozdílné nářeční typy, ostravský a moravskolašský. Svými znaky se však v podstatě nijak neodlišují od území ostatního Lašska. Jejich zvláštností je, že kromě nářečních znaků, společných všem lašským nářečím, doznívají na jejich území ty nářeční změny, které mají centrum svého výskytu v oblastech sousedních. Tento nedostatek vlastních nářečních novot zároveň obě tyto oblasti (ostravskou a moravskolašskou) spojuje a odlišuje je jak od typu západolašského — opavského, tak východolašského — slezskopolského (těšínského), jež se vyznačují četnými vlastními inovacemi.³⁵ Tím více vystupuje do popředí archaický charakter středolašského nářečí.

Dospěli jsme tedy k poměrně přesnému stanovení zeměpisných hranic středolašské oblasti. Speciálně pro potřebu hudebně folkloristického výzkumu a na základě zde shrnutých výsledků o soudobém stavu dialektologického bádání, byla vypracována mapa středního Lašska a jeho osad.³⁶ Hraniční čáry jsou pro hudebně folkloristický výzkum ne zcela závazné; jsou pouze pomocným dělidlím.

Podle tohoto rozdělení patří do nářečních skupin středního Lašska tyto lokality — sídliště a samoty:

1. Ostravské Lašsko:

Albrechtíčky, Baška, Bílá, Bobrovníky, Brušperk, Bruzovice, Čeladná, Darkovičky, Děhylov, Dobrá, Fryčovice, Frýdek, Frýdlant, Harty, Hlučín, Hodoňovice, Hošťálkovice, Chlebovice, Janovice, Kaňovice, Kateřinice, Koblov, Košatka, Kozlovice, Krásná, Krmelín, Kunčičky u Bašky, Lhotka, Lískovec, Lubno, Ludgerovice, Lysůvky, Malenovice, Markvartovice, Martinov, Metylovice, Místek, Morávka, Myslík, Nižní Lhoty, Nošovice, Nová Bělá, Nová Plesná, Nová Ves, Oprechtice, Ostrava (Hrabová, Hrabůvka, Hrušov, Kunčice, Kunčičky, Mar. Hory, Michálkovice, Muglinov, Nová Ves, Přívoz, Radvanice, Slezská Ostrava, Vítkovice, Zábřeh), Ostravice, Palkovice, Panské Nové Dvory, Paskov, Pazderna, Petřkovice, Petřvald, Petřvaldík, Polanka, Poruba, Pražmo, Proskovice, Pržno, Pstruží, Pustkovec, Raškovice, Rychaltice, Řepiště, Sedliště, Skalice, Stará Bělá, Stará Plesná, Stará Ves, Staré Hamry, Staré Město, Staříč, Sviadnov, Trnávka, Třebovice, Václavovice, Vojkovic, Vyšní Lhoty, Zelinkovice, Žabeň.

2. Moravské Lašsko:

Bordovice, Drnholec, Frenštát, Hájov, Klokočov, Kopřivnice, Kunčice pod Ondřejníkem, Libhošť, Lichnov, Měrkovice, Mníší, Prchalov, Příbor, Rybí, Skleňov, Skotnice, Stikovec, Štramberk, Tichá, Trojanovice, Větkovice, Vlčovice, Závišice.³⁷

Shrneme-li výsledky z dosavadních dialektologických výzkumů a přihlídneme-li zvláště k zvukové stránce laštiny, pak vidíme, že jsou zde některé jevy, jež mají nebo mohou mít přímý vztah k utváření melodiky lašské lidové písně. Jde především o dva nejtypičtější zvukové znaky laštiny: krátké samohlásky a přízvuk na předposlední slabice. Lze usuzovat, že vliv těchto primárních nářečních znaků může být velmi intenzivní, zejména při tvořivě variačním procesu a může se zvláště výrazně projevat při vytváření krajově osobitě metrické skladby melodie, jejího rytmického průběhu a v některých případech může bezprostředně ovlivňovat melodiku písně. Jakkoli se zdá být tento závěr zcela evidentní, přece jen by si vyžádal hlubšího poznání nápěvného a textového materiálu, neboť nelze spoléhat jen na srovnání všeobecných principů s tvůrčími zákonitostmi, jež se uplatňují ve vokální hudbě. Skutečně teprve další postup k analýze konkrétních textů a nápěvů ověří plnou oprávněnost těchto konkluzí a zvláště ovšem může stanovit, jak se projevuje přenesený slovní přízvuk a krátké samohlásky v melodice lašských lidových písní, do jaké míry tato hovorová intonace ovlivňuje melodickou a rytmicko-metrickou tvorbu písňových variantů. Je to zvláštní problém, který přece jen leží mimo rozsah této práce.

Zvláštní melodický spád lašské mluvy je ovšem tak výrazný, že podněcuje

i dialektology k jeho grafickému zaznamenávání. V literatuře se objevilo sice jen několik, ale zato pozoruhodných příspěvků.³⁸

Lašské dialekty jsou co do původu a ve srovnání s ostatními českými dialekty velmi archaické a tuto archaičnost si velmi tvrdošjně udržují. Důležitost tohoto postřehu vystoupí do popředí s plnou závažností tehdy, zkoumáme-li těsnou dialektickou závislost slova a melodie v lidové písni. Závěr o archaičnosti lašských nářečí přináší pak četné podněty k přemýšlení o analogických jevech v nápěvech lašských lidových písní. Konečným výsledkem této exkurze do dialektologie bude vypracování co nejpřesnější mapy středního Laška, jež poslouží jako východisko pro hudebně folkloristický výzkum. Přesné zeměpisné vytyčení hranic zkoumané oblasti bylo prostě nezbytné z hlediska monografického zpracování písňového materiálu. Výsledek je zdařilý. Mapa zachycuje oblast středního Laška, určuje jeho centrum i periférii, poukazuje na vztah k sousedním oblastem. Můžeme tedy říci, že obecná dialektologie nám poskytla mnoho cenných poznatků. Zato ale lidová píseň, především její textová složka, jak se na tom shodují všichni dialektologové, neposkytuje dialektologickému bádání zcela důvěryhodný materiál. Text lidové písně není vždy úplným a věrohodným obrazem nářečních zvláštností kraje. O tento důležitý rozporný fakt je studium vztahů mezi nápěvy lidových písní a nářečními jevy složitější.

P o z n á m k y

- ¹ Frant. Bartoš v předmluvě ke své druhé sbírce *Národní písně moravské v nově nasbírané*, Brno 1889, rozdělil moravské kmeny podle nářečí a podřečí na Hanáky, Slováky, Valachy, Hornáky, Doláky a Lachy. Ottův slovník naučný, Praha 1901, díl 17., str. 640, rozeznává na Moravě těchto pět hlavních kmenů: slovenský, lašský, hanácký, horácký a český.
- ² Ottův slovník naučný tamtéž definuje Laško jako území „v severovýchodním cípě Moravy, v okolí měst Frenštátu, Příboru, Mor. Ostravy a Místka . . .“ Toto geografické vymezení neoznačuje celé Laško, ale vlastně jen — a to ještě velmi přibližně — území středního Laška, tj. centra osobité lašské lidové kultury.
- ³ Leoš Janáček, *O hudební stránce národních písní moravských*. Janáčkovo pojednání, str. I — CXXXVI, uvádí sbírku Frant. Bartoše, *Národní písně moravské nově nasbírané*, Praha 1899—1901. Tuto stať obsahuje též sborník Leoš Janáček, *O lidové písni a lidové hudbě*, který vyšel za redakce J. Racka a J. Vyslouzila v Praze 1955.
- ⁴ Nápěvkem mluvy označuje Janáček melodicko-rytmický spád řeči, slova nebo skupiny slov. Jak je všeobecně známo, Janáček nápěvky mluvy graficky zaznamenával — noty i text — i když si byl plně vědom toho, že nápěvek je neopakovatelný, protože podléhá změnám situace a prostředí, v němž je vyslovován. Je jistým nedostatkem výše uvedeného sborníku Janáčkových statí o lidové písni, že ponechává namnoze osobitou terminologii Janáčkovu bez vysvětlujícího komentáře, který by mohl hodně pomoci k orientaci v beztoho dosti složité odborné terminologii.
- ⁵ Problém vzniku lidové písně z nápěvku mluvy demonstruje Janáček osobitým způsobem na písni *Kdě sme žaly, tu sme žaly*, str. XVIII a další.

⁶ Tak například rovnoměrný rytmus může mít na Slovácku třeba tuto podobu . Tento slohotvorný rys slováckých lidových písní je velmi výrazný; pronikl na území jižní Moravy pod vlivem maďarské lidové hudební kultury. Silně ovlivňuje rytmickou strukturu slovácké taneční písně, kdy hudeci, doprovázející píseň v rovnoměrném rytmu, oživují jej tzv. dvojsmykem, jenž zaznívá nejčastěji v kontrabasech a druhých houslích (kontry). Janáček v citované předmluvě na str. XXIX o tom píše: „V plesových písních, ve kterých třeba hudecům hustiti rovnoměrnými dohami, oživí se tyto aspoň dopadavým přízvukem “. Tento dvojsmyk je však také rytmickou oporou lidové taneční hudby valašské, jejíž rytmické členění není ovšem tak bohaté, jako na Slovácku.

⁷ Srov. citovanou předmluvu str. XXXI. K psychologii tvůrčího procesu u lidového skladatele se Janáček vyslovil ještě při jiných příležitostech. Výstižnou charakteristiku podává ve fejetonu *Nota*, věnovanému Fr. Bartošovi. V druhém rozšířeném vydání *Janáčkových fejetonů z Lidových novin* (Brno 1958) vyšel na str. 223. Mimo jiné zde Janáček píše: „Tón u lidového skladatele není jen uhlazeným zvukem z nástroje; je střapatý šumy, je mokřý vodičkou bystrou i Dunajem, zelený háječkem, bílý šátečkem, důvěrný šohajíčkem. Nevyvěrá z hlaviček not, ani z brázd pěti linek nebžjí, ani se nerozpíná pěti prsty po houslích, ani neproplétá dírkami gajd, ani nepodlézá struny cimbálu.

Rozkoší se drobí, touhou a nadějí se dlouží; běže lesk a sílu z bílých líček; z oček jak pomněnky chytá líbeznot. Vztahuje se k hvězdičkám. Je spjat se vším, nač a o čem myslí. Jeho myšlení vůbec a myšlení tónem jsou mu stejné způsoby myšlení.“ Gnoseologické principy, z nichž vyvěrá tato výstižná charakteristika tvůrčího procesu u lidového skladatele, uplatňuje Janáček i ve vztahu k hudbě vůbec. Při zkoumání hovorové intonace — nápěvků mluvy — sleduje Janáček zároveň náladovou atmosféru, obsah slova a celkovou situaci dějovou. Za objekt vědeckého zkoumání považoval dokonce jako daleko výhodnější nápěvky mluvy než nápěvy lidových písní. Nápěvky mluvy, jak píše v témž fejetonu, jsou „neklamným otlasem nitra lidského“ a jsou bezpečněji chráněny „před cizími tónovými vlivy.“

⁸ L. Janáček — P. Váša, *Moravské písně milostné*, Praha 1928—1936.

⁹ O Janáčkově pozůstalosti pojednává podrobněji studie Přem. Nováka, *Poslední vůle Leoše Janáčka*, ČMM 75-1956, č. 3—4, 279, zvl. o.

¹⁰ Vlad. Helfert, *Poznámky k otázce hudebnosti řeči*. Slovo a slovesnost III-1937, 99. Helfert zde podává obsah své přednášky prosloušené v Pražském lingvistickém kroužku 22. června 1936.

¹¹ Helfert na tomto místě uplatňuje některé své myšlenky o sdělovací funkci hudby, úplněji a komplexněji vyjádřen v jeho publikaci *Česká moderní hudba* (Olomouc 1936). V časopisecké stati totiž uvádí (str. 103—104): „Hudba, na rozdíl od mluvy, není schopna sdělovat určité představy a pojmy. Hudba je organizovaná řada hudebních tónů a jejich struktura se vyvíjí podle zákonů čistě hudební představivosti. Proto mluvíme o hudební logice, hudební syntaxi apod. Pokud se k hudbě připínají některá významová akcidence, děje se tak nikoli mocí hudebních tónů jako takových, nýbrž mocí analogií nebo asociací, která však jsou subjektivní a jejich všeobecná platnost, pokud se vůbec vyskytuje, je omezena buď dobovou nebo společenskou konvencí.“ Tuto základní notickou a gnoseologickou problematiku hudební estetiky nově osvětluje Ant. Sychra v práci *Estetika Dvořákovy symfonické tvorby*, Praha 1959.

¹² Ant. Sychra, *Hudba a slovo v lidové písni*. Praha 1948. Autor analyzuje vztah hudby a slova s přihlédnutím k české lidové písni vokálního typu.

¹³ Frant. Sušil, *Moravské národní písně*, Brno 1835.

- ¹⁴ Jubilejní výstava r. 1891 v Praze vyvolala živý národopisný ruch. Vznikl folkloristický časopis *Český lid*, vycházející dodnes. Národopisná výstava v Praze 1895, doba příprav i její průběh, bývá označována za počátek vědeckého zájmu o lidovou píseň. K srovnávacímu a systematickému studiu lidových písní položil základy O. H o s t i n s k ý. Opíral se především o sbírky českých lidových písní, zvláště o sbírky L. Rittersberka a Jar. Erbena. V devadesátých letech publikoval významné studie o české lidové písni, zejména *36 ná-
pěvů světských písní českého lidu z XVI. století* (Praha 1892) a *Česká světská píseň lidová* (Praha 1906). V roce 1906 byl Hostinský jmenován předsedou Českého pracovního výboru pro lidovou píseň.
- ¹⁵ Kritický pohled na hudebně folkloristické dílo Leoše Janáčka podává souborné vydání jeho teoretických a literárních spisů, z nichž vyšel první svazek, věnovaný lidové písni. (Srov. pozn. 3.) Tímto souborem statí se začala realizovat druhá řada pramenné a dokumentární edice Janáčkův archiv.
- ¹⁶ Na tento rys Sušilových zápisů upozorňují v doslovu k IV. vydání Sušilovy sbírky (Praha 1951) její editoři R. Smetana a B. Václavek.
- ¹⁷ Podrobněji ve sborníku *Jistebničti zpěváci — čtyři léta práce*. Uspořádal Fr. Ubelaker, vydal odbor Matice opavské v Jistebníku nad Odrou, nedat.
- ¹⁸ Fr. L ý s e k, *Hudebnost a její výzkum u mládeže školou povinné*, Brno 1947.
- ¹⁹ Fr. L ý s e k v citovaném díle uvádí, že 1345 žáků a žákyň zpívalo při výzkumech celkem 506 různých lidových písní. Z toho počtu však pouze na 50 písní bylo zpíváno jen jednou, kdežto u zbývajících 9/10 z celkového počtu byla jedna píseň zpívána vícekrát. Je to vliv školské výuky. A vice versa pouze necelá desetina písňového repertoáru dětí školního věku pochází bezprostředně ze styku s ústní lidovou tradicí mimoškolní.
- ²⁰ Fr. B a r t o š v předmluvě k citované sbírce lidových písní z r. 1889.
- ²¹ Tamtéž, předmluva str. CXXXVIII—CXXXIX.
- ²² Alois Vojtěch Š e m b e r a, *Základové dialektologie Československé*, Vídeň 1864..
- ²³ Frant. B a r t o š, *Dialektologie moravská*, Brno I. 1886, II. 1895.
- ²⁴ J. L o r i š, *Rozbor podřečí hornoostravského ve Slezsku*, Praha 1899. Loriš se opírá o práci Fr. S l á m y, *Vlastenecké putování po Slezsku* (Praha 1886), kde je nářečních výzkumů použito k vymezení česko-polské národnostní hranice. K zpřesnění dialektových výzkumů použil Loriš i výsledků etnografických výzkumů, zvláště práce polského národopisce M a l i n o v s k é h o, *Zarysy życia ludowego na Szląsku*, Warszawa 1877.
- ²⁵ Frant. T r á v n í č e k, *O českém jazyce*, Praha 1924.
- ²⁶ Frant. T r á v n í č e k, *Moravská nářečí*, Praha 1926.
- ²⁷ Tamtéž, 18. V práci *Přispěvky k dějinám českého jazyka* (Praha 1927) se F. Trávníček v kapitole VI. zabývá otázkou původu laštiny.
- ²⁸ Boh. H a v r á n e k, *Nářečí*, vyšlo v Československé vlastivědě, díl III — Jazyk, Praha 1934, 84.
- ²⁹ Havránkova studie uvádí na str. 115 přehlednou mapku lašských izoglos. Rozdělení lašské oblasti je též zachyceno mapkou na str. 201. Hranici moravské skupiny tvoří zde pás německého osídlení od Nového Jičína směrem k Brušperku. Rozdělující čára jde podle výskytu izoglos s — z (moravských) a š — ž (ostravských). Prvními osadami ostravské skupiny jsou Kozlovice, Lhotka, Metylovice, Chlebovice a Kateřinice. Ostravskou nářeční skupinu klade do poříčí Ostravice a za Ostravici až k hranici polských nářečí. Od skupiny západní je oddělena Odrou. Západní skupinu tvoří celé české Opavsko a zasahuje i do Hlubčicka, Hlučínska a Ratibořska. Výraznější skupinu v okrajových dialektech tvoří úsek za Ondřejníkem, tj. Čeladná, Pstruží, Ostravice a Staré Hamry.

- ³⁰ Adolf Kellner, *Stramberské nářečí*, Brno 1939.
- ³¹ Frant. Horečka, *Nářečí na Frenštátsku*, Frenštát 1941. Jádrem této studie je nářeční slovník.
- ³² Arnošt Lamprecht, *Středoopavské nářečí*, Praha 1953.
- ³³ Adolf Kellner, *Východolašská nářečí*, Brno I. 1946, II. 1949.
- ³⁴ St. Králík, *Jazyk folkloru Ostravského kraje*, Radostná země I-1951, 2, 83.
- ³⁵ Touto otázkou se zabývá Jan Balhar v práci *Příspěvek k vymezení východních hranic moravské laštiny*. Sborník k počtĕ Aloise Gregora, Brno 1958.
- ³⁶ Mapu vypracoval prom. fil. Dušan Šlosar, odborný asistent katedry bohemistiky na filosofické fakultĕ brněnské university. Jemu jakož i dialektologům A. Lamprechtovi a J. Balharovi děkují za přečtení příslušného textu a za účinnou pomoc při sestavování mapy.
- ³⁷ Názvy lokalit byly ujednoceny podle Administrativního lexikonu obcí republiky Československé, Praha 1955 a podle předběžné katastrální úpravy z r. 1960. Při opisování rukopisu byly v seznamu omylem vynechány některé lokality, jež zde doplňují Ostravské Laško: Bahno, Kočurovice, Nová Ves u Frýdlantu, Ostrava-Heřmanice a Svinov, Ptáčník, Vratimov, Výškovice. Moravské Laško: Hukvaldy, Mošnov, Sedlnice, Skorotín, Véska. K některým zmĕnám došlo v poslední době. Tak Harty byly přejmenovány na Dvorek, Drnholec a Vĕtrkovice mají jedinĕ označení Lubina.
- ³⁸ Vedle okrajových zmĕnek v citované literatuře dialektologické, z níž zvláštĕ Kellner věnoval značnou pozornost zvukové stránce nářečních jevů, vzniklo v poslední době několik pozoruhodných studií zabývajících se touto otázkou. Jmenuji alespoň ve výběru: M. Romportl, *Přizvuk, kvantita a melodie v nářečí na Jablunkovsku*, Opava 1954; J. Wodarz, *Melodie vypořídací věty v nářečí středního Opavska*, Slezský sborník 1955, č. 1, 100; J. Wodarz, *Soustava melodických prostředků v nářečí západního Hlučínska*, Sl. sb. 1955, č. 4, 527; J. Wodarz, *K otázce modulací v západoopavském nářečí*, Sl. sb. 1956, 2; M. Romportl, *Zvuková stránka souvislé řeči v nářečích na Těšinsku*, Ostrava 1958.

НАРЕЧИЕ И НАРОДНАЯ ПЕСНЯ

K вопросу об определении границ среднего Лашска

Работа состоит из трех частей. В первой части Пржемысл Новак намечает эстетическую проблематику, вытекающую из отношения речи и музыки, в другой — освещает развитие взглядов на функции наречия в народной песне и в третьей части определяет географические границы среднего Лашска, т. е. территории, расположенной в северо-восточной части Моравии, которая характеризуется своим особым складом жизни, богатыми народными песнями и своеобразными звуками и которая является родиной одного из самых крупных чешских композиторов Леоша Яначека (1854—1928). В эстетической части автор помимо иных вопросов уделяет внимание теории Яначека о мелодии речи и критически разбирает взгляды Вл. Гельферта. Он приходит к заключению, что в поисках метода исследования музыкальной речи, общего как лингвистике, так и музыкальной науке, важно исходить из идентичного основного свойства, который он видит в категории звука — неотделимой части музыки и речи. В диалектическом единстве здесь взаимно влияют друг на друга мелодический склад (музыкальное качество) и содержание сообщения (конвенциональная семантика). Особым видом конкретизации этой общей проблематики является использование диалекта в народных песнях. Автор прослеживает развитие взглядов у моравских собирателей Фр. Сушила, Фр. Бартоша, Л. Яначека и др. Он обращает внимание на инте-

ресный парадокс: Если в период полного расцвета диалектов тексты народных песен мало разбирающимися в этом деле первыми собирателями (начало 19 в.) были обработаны в большинстве случаев с учетом норм литературного языка, то в период естественного отступления диалектов (обусловленного историческим и общественным развитием) тексты песен воспроизводятся такими графическими знаками, которые стремятся как можно более верно постигнуть фонетическую сторону диалекта. Однако это является логическим следствием развития диалектологических исследований. Результаты диалектологического исследования являются для автора основой для определения границ среднего Лашска с точным указанием мест (карта). Географическое ограничение является, однако, лишь вспомогательным и служит прежде всего исходной точкой для монографического концентрирования музыкальных фольклорных источников среднелашской области.

Перевод Л. Ондřejовой

DIE MUNDART UND DAS VOLKSLIED

Zur Frage der Festlegung der Grenzen der mittleren Lachei

Die vorliegende Studie besteht aus drei Teilen. Im ersten weist Přemysl Novák auf die ästhetische Problematik hin, die aus der Beziehung zwischen Sprache und Musik hervorgeht, im zweiten Teil beleuchtet er die Entwicklung der Ansichten von der Funktion der Mundart im Volkslied und im dritten bestimmt er die geographischen Grenzen der mittleren Lachei, d. i. eines Gebiets in Nordostmähren, das durch seine charakteristische Lebensweise, den Reichtum an Volksliedern, durch eigenartige Sitten und Gebräuche, wie auch als Heimat (Geburtsort Hukvaldy) eines der größten tschechischen Komponisten Leoš Janáček (1854—1928) bekannt ist. Im ästhetischen Teil befaßt sich Verfasser unter anderem mit Janáčeks Theorie der musikalischen Sprachmotive und stellt sich kritisch gegen die Ansichten von Vl. Helfert. Er gelangt zur Schlußfolgerung, daß bei dem Suchen nach einer Methode für die Erforschung des Tonreichtums der Sprache — nach einer sowohl für die Linguistik wie auch für die Musikwissenschaft gemeinsamen Methode — erforderlich ist, die Kategorie des Lautes als identische grundlegende Eigenschaft und unzertrennlichen Bestandteil der Sprache und Musik heranzuziehen. In dialektischer Einheit wirken aufeinander gegenseitig der melodische Tonfall (die Musikqualität) und der Inhalt der Aussage (die konventionale Semantik). Eine eigenartige Form der Konkretisation dieser abstrakten Problematik ist die Anwendung der Dialekte in Volksliedern. Der Verfasser befaßt sich mit den Ansichten der mährischen Sammler Fr. Sušil, Fr. Bartoš, L. Janáček, u. a. Er weist auf einen bemerkenswerten Paradox hin: während in der Blütezeit der Dialekte die Texte der Volkslieder von den wenig belehrten Sammlern (zu Beginn des 19. Jahrhunderts) meistens mit Hinblick auf die Norm der Schriftsprache geregelt wurden, sind die Texte der Volkslieder aus der Zeit des natürlichen Zurückweichens der Dialekte (auf Grund der gesellschaftlichen und historischen Entwicklung) mit graphischen Zeichen ausgestattet, die höchst getreu die phonetische Charakteristik der Dialekte aufzuzeigen bestrebt sind. Dies ist natürlich eine logische Folge des Aufstiegs der dialektologischen Forschungen. Die Ergebnisse der dialektologischen Forschungen dienen dann dem Verfasser als Grundlage für die Festlegung der Grenzen der mittleren Lachei unter Berücksichtigung und genauen Angabe der Lokalität (Mappe). Die geographische Begrenzung ist jedoch nur ein Hilfsmittel und dient vor allem als Ausgangspunkt zur monographischen Zentralisierung der musikalischen folkloristischen Quellen des mittellachischen Gebietes.

Übersetzt von Eva Uhrová